

الإيضاح

في حقائق البلاغة

المعالي

محمد بن عبدالرحمن بن شعر (أخو أبي بكر)

ترجمته وتعليقه:

دكتور هادي رضوان

عضو هيئة تدريسي في جامعة بغداد

الطبعة الأولى
١٩٧٢

الإيضاح

في علوم البلاغة

المعاني

محمد بن عبدالرحمن بن عمر (خطيب قزويني)

ترجمه و تحقيق:

دکتر هادی رضوان

عضو هیات علمی دانشگاه کردستان

دانشگاه کردستان

۱۳۹۲

سرشناسه:	خطیب قزوینی، محمد بن عبدالرحمن، ۶۶۶ - ۷۳۹ق.
عنوان قراردادی:	الإيضاح في علوم البلاغة. فارسی مفتاح العلوم. برگزیده تلخیص المفتاح. شرح
عنوان و نام پدیدآور:	الإيضاح في علوم البلاغة (معانی) / تالیف محمد بن عبدالرحمن بن عمر (خطیب قزوینی)؛ مترجم و محقق هادی رضوان.
مشخصات نشر:	سنندج: دانشگاه کردستان، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری:	۳۵۸ ص. وزیری.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۲۷۹۷-۰۴-۷
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتاب حاضر ترجمه فارسی « الإيضاح في علوم البلاغة » اثر خطیب قزوینی است که خود شرحی بر کتاب « تلخیص المفتاح » تالیف همین نویسنده است که آن نیز گزیده ای از کتاب « مفتاح العلوم » اثر سکاکی است.
یادداشت:	ص.ع به انگلیسی: M.A.benOmarQazvini. Al-Izah in the Science of rhetoric
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۳۵۵ - ۳۵۸.
موضوع:	سکاکی، یوسف بن ابی بکر، ۵۵۵ - ۶۲۶ هـ.ق. مفتاح العلوم
موضوع:	خطیب قزوینی، محمد بن عبدالرحمن، ۶۶۶ - ۷۳۹ هـ.ق. تلخیص المفتاح -- نقد و تفسیر
موضوع:	زبان عربی: معانی
شناسه افزوده:	رضوان، هادی، ۱۳۵۴ ش، مترجم
شناسه افزوده:	سکاکی، یوسف بن ابی بکر، ۵۵۵ - ۶۲۶ هـ.ق. مفتاح العلوم. برگزیده
شناسه افزوده:	خطیب قزوینی، محمد بن عبدالرحمن، ۶۶۶ - ۷۳۹ هـ.ق. تلخیص المفتاح. شرح
شناسه افزوده:	دانشگاه کردستان
رده بندی کنگره:	۱۳۹۲۹۰۴۱ الف. خ. ۶. ۲۰۲۵ / PJA
رده بندی دیویی:	۸۰۸/۴۹۲۷
شماره کتابشناسی ملی:	۳۱۹۳۱۷۵

دانشگاه کردستان

حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

تألیف: محمد بن عبدالرحمن خطیب قزوینی / ترجمه و تحقیق: دکتر هادی رضوان

ناشر: دانشگاه کردستان / ویراستار: محمد امین رسولی

صفحه آرایین: وریا دیوانی / طراحی جلد و گرافیک: اسرا هردوخی

نوبت چاپ: چاپ نخست ۱۳۹۲ / شمارگان: ۱۵۰۰ جلد / چاپ: صادق

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

مرکز پخش: سنندج، خ پاسداران، مجتمع تجاری کردستان، طبقه همکف، واحد ۱۶۱ و ۱۶۲

تلفن: ۰۸۶-۳۲۹۱۰۸۶ - ۳۲۳۷۲۳۷ - ۰۸۷۱ فکس: ۰۸۷۱ ۳۲۳۵۷۹۶

Email: sahba92@gmail.com

www.uok.ac.ir

www.collegepub.ir

فهرست

صفحه	عنوان
۱۱	مقدمه مترجم
۱۵	فصل اول: مقدمات
۱۵	پیشگفتار
۱۶	در آشکار نمودن معنای فصاحت و بلاغت و منحصر شدن علم بلاغت در «معانی» و «بیان»
۱۶	فصاحت
۱۶	فصاحت کلمه‌ی مفرد
۱۸	فصاحت کلام
۲۴	بلاغت
۲۷	علم معانی
۲۹	انحصار خبر در خبر صادق و خبر کاذب
۳۱	آنچه طالب علم بلاغت باید به یاد داشته باشد
۳۵	فصل دوم: احوال اسناد خبری
۳۶	انواع خبر
۳۸	خروج کلام از مقتضای ظاهر
۴۱	حقیقت و مجاز عقلی
۴۵	حقیقت و مجاز عقلی نزد سکاکی
۴۹	یادآوری
۵۵	یادآوری
۵۹	فصل سوم: در احوال مسندالیه
۵۹	الف - أغراض حذف مسندالیه

صفحة	عنوان
٦١	ب - أغراض ذكر مسنداليه.....
٦٢	ج - أغراض تعريف مسنداليه.....
٦٣	١- تعريف به إضمار.....
٦٥	٢- تعريف به علميت.....
٦٦	٣- تعريف به اسم موصول.....
٦٨	٤- تعريف به اسم اشاره.....
٧٣	٥- تعريف به لام.....
٧٧	٦- تعريف به اضافه.....
٧٨	د - أغراض نكرة أوردن مسنداليه [تنكير].....
٨٢	هـ - أغراض وصف مسنداليه.....
٨٦	و- أغراض تأكيد مسنداليه.....
٨٨	ز- غرض از آوردن عطف بيان برای مسنداليه.....
٨٨	ح - غرض از آوردن بدل برای مسنداليه.....
٨٨	ط - أغراض عطف بر مسنداليه.....
٩٠	ي - أغراض ضمير فصل.....
٩٠	ك - أغراض تقديم مسنداليه.....
١١٣	يادآوری.....
١١٤	ل - أغراض تأخير مسنداليه.....
١١٥	أوردن مسنداليه بر خلاف مقتضای ظاهر.....
١١٥	گذاشتن ضمير به جای اسم ظاهر.....
١١٦	گذاشتن اسم ظاهر بجای ضمير.....
١١٨	التفات.....
١٢٤	اسلوب حكيم.....
١٢٦	تعبير از مستقبل به صيغه ي ماضى.....
١٢٧	قلب.....

صفحه	عنوان
۱۳۵	فصل چهارم: در احوال مسند
۱۳۵	اغراض حذف مسند
۱۴۳	اغراض ذکر مسند
۱۴۴	اغراض [فرد مسند] مفرد آوردن مسند
۱۴۵	اغراض آوردن مسند به شکل فعل یا اسم
۱۴۶	اغراض مقید کردن یا نکردن فعل به مفعول و مانند آن
۱۴۷	اغراض مقید کردن فعل به شرط
۱۵۱	تغلیب
۱۵۶	مبحث (لو)
۱۵۸	اغراض تنکیر مسند
۱۵۹	اغراض تخصیص مسند به اضافه یا وصف و ترک تخصیص
۱۵۹	اغراض تعریف مسند
۱۶۱	اغراض آوردن مسند به صورت جمله
۱۶۴	اغراض تقدیم و تأخیر مسند
۱۶۶	یادآوری
۱۶۹	فصل پنجم: احوال متعلقات فعل
۱۷۹	اغراض تقدیم متعلقات بر فعل
۱۸۳	تقدیم برخی از معمولات بر برخی دیگر
۱۹۱	فصل ششم: قصر
۱۹۴	شیوه‌های قصر
۱۹۸	تفاوت میان شیوه‌های قصر
۲۱۳	فصل هفتم: انشا
۲۱۳	انشای طلبی
۲۱۳	۱- تمنی

صفحة	عنوان
۲۱۵	۲- استفهام
۲۲۹	۳- امر
۲۳۲	۴- نهی
۲۳۴	۵- ندا
۲۳۵	یادآوری
۲۳۹	فصل هشتم: وصل و فصل
۲۴۲	کمال انقطاع
۲۴۴	کمال اتصال
۲۴۸	شبه کمال انقطاع
۲۴۹	شبه کمال اتصال
۲۵۴	وصل
۲۵۴	وصل برای دفع ایهام
۲۵۵	توسط بین الکمالین
۲۵۷	جامع میان دو جمله و اقسام آن
۲۶۱	محسنات وصل
۲۶۱	جملات حالیه و تفاوت آنها
۲۷۷	فصل نهم: ایجاز، اطناب و مساوات
۲۸۲	مساوات
۲۸۳	ایجاز
۲۸۶	۱- حذف جزئی از جمله
۲۹۲	۲- حذف یک جمله
۲۹۴	۳- حذف بیشتر از یک جمله
۲۹۵	وجوه حذف
۲۹۶	دلایل حذف
۲۹۸	اطناب

عنوان	صفحه
۱- ایضاح بعد از ابهام.....	۲۹۸
۲- توشیح.....	۲۹۹
۳- ذکر خاص پس از عام.....	۳۰۰
۴- تکرار.....	۳۰۱
۵- ایغال.....	۳۰۲
۶- تذیل.....	۳۰۳
۷- تکمیل یا احتراس.....	۳۰۶
۸- تمیم.....	۳۰۹
۹- اعتراض.....	۳۱۰
۱۰- اطناب به غیر این انواع.....	۳۱۴
ایجاز و اطناب نسبی اند.....	۳۱۶
فهرست‌ها	۳۱۹
فهرست آیات.....	۳۲۱
فهرست اشعار.....	۳۳۸
فهرست اعلام.....	۳۴۸
فهرست منابع.....	۳۵۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه مترجم

أَحْمَدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أُنْعَمُ، وَ عَلَّمَ مِنَ الْبَيَانِ مَا لَمْ نَعْلَمْ، وَ الصَّلَاةَ وَ السَّلَامَ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ
خَيْرٍ مَنْ نَطَقَ بِالصَّوَابِ، وَ أَفْضَلِ مَنْ أُوتِيَ الْحِكْمَةَ وَ فَضَلَ الْخِطَابِ، وَ عَلَى آلِهِ الْأَطْهَارِ، وَ
صَحَابَتِهِ الْأَخْيَارِ.

اگر بخواهند از میان انبوه آثار نگاشته شده در بلاغت عربی، یکی از مهم‌ترین آنها را برشمارند، بی‌گمان «تلخیص المفتاح» خطیب قزوینی (۶۶۶-۷۳۹ هـ)، در صدر خواهد آمد. محمد بن عبدالرحمن بن عمر، مشهور به خطیب قزوینی، و از نوادگان «ابو دلف عجلی»، از قاضیان و فقهای شافعی زمان خود به حساب می‌آید که به ادبیات و علم بلاغت بیشتر شناخته شده است.

تلخیص او گزیده‌ای از مفتاح‌العلوم سکاکی است که البته خطیب تنها به شیوه‌ی تقریری و منطقی مؤلف بسنده نکرده و در لابه‌لای آن از آرای شیخ بلاغت، عبدالقاهر جرجانی (م ۷۴۱ هـ) نیز بهره جسته و نظرات خود را هم بر آن افزوده است.

هیچ کتابی در بلاغت عربی به اندازه‌ی تلخیص خطیب، مورد اقبال نبوده است. بیشتر کتاب‌های نوشته شده در بلاغت، پس از خطیب، شرح و یا حاشیه و تقریر بر این کتاب است که «الإيضاح» نیز از جمله‌ی این شروح به شمار می‌آید و خطیب آنرا در حل مشکلات تلخیص به رشته‌ی تحریر در آورده است.

کتاب ایضاح از دو وجه بر سایر شروح و حواشی تلخیص برتری دارد؛ اول آنکه نگارنده‌ی متن و شارح یکی است و معمولاً صاحب اثر، خود بهتر می‌داند که چه نوشته و منظورش چه بوده است؛ دوم آنکه بر خلاف دیگر شارحان، خطیب در کتاب ایضاح، بهتر و بیشتر توانسته خود را به شیوه‌ی عبدالقاهر جرجانی نزدیک کند و با آوردن مثال‌ها و شواهد متعدد حق مطلب را به جای آورد. از سویی آرای سکاکی را با دقتی بیشتر مورد نقد و بررسی قرار داده و در صورت نیاز نظر خود را هم با زبانی روان بیان داشته است.

دلایلی از این دست مترجم را به ترجمه‌ی این اثر واداشت و او در انجام این کار، ترتیب

زیر را مبنای کار خود قرار داد:

- ترجمه‌ی روان و صحیح عبارت‌ها به زبان فارسی و البته رعایت امانت و پایبند بودن به متن عربی و در حد امکان پرهیز از ترجمه‌ی آزاد.

- ترجمه‌ی صحیح شواهد و مثال‌های منظوم - و گاه مثنوی - به شکلی که ترجمه‌ی بیت یا عبارت هم مانند اصل عربی آن حاکی از بیان مسأله‌ی مطرح شده باشد.

- شرح، بسط یا تسهیل عبارت‌های متن با استفاده از شروح و حواشی تلخیص که مهمترین آن عبارتند از: دو شرح «المطول» و «مختصر المعانی» علامه تفتازانی، «مواهب الفتح» ابن یعقوب مغربی، «عروس الأفراح» بهاء‌الدین سبکی، «شرح الإيضاح» محمد عبدالمنعم خفاجی، «بغیة الإيضاح» عبدالمتعال صعیدی و نیز منابع مهم دیگری چون: «معاهد التنصيص» عبدالرحیم بن احمد عباسی، «خزانة الأدب» عبدالقادر بن عمر بغدادی، «الکشاف» زمخشری، «تفسیر بیضاوی» و ... که البته توضیحات مترجم را هم دربر می‌گیرد.

- تخریج آیات، احادیث و ابیات.

امید که این اثر برای طالبان و جویندگان بلاغت عربی - که غایت آن فهم کلام‌الله و رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی است - و به خصوص طلاب و دانشجویان مراحل تکمیلی ادبیات عربی و پارسی، مفید و قابل استفاده باشد.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ وَهُوَ حَسْبِي وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

هادی رضوان

عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات عربی

دانشگاه کردستان

بهار ۹۲